

VU Research Portal

Ervaringsdeskundige zorg- en dienstverleners

Weerman, A.

2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Weerman, A. (2016). *Ervaringsdeskundige zorg- en dienstverleners: Stigma, verslaving & existentiële transformatie*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

SAMENVATTING

Dit proefschrift bestaat uit vier delen: deel I gaat in op de vraagstelling en de opzet van het onderzoek dat een conceptueel deel en een empirisch deel bevat. Het empirisch deel heeft de vorm van een handelingsonderzoek. Deel II is een conceptueel deel en bevat 3 hoofdstukken. Deel III doet in twee hoofdstukken verslag van het handelingsonderzoek en Deel IV combineert theorie en empirie voor het beantwoorden van de hoofdvraag.

DEEL I

Ten tijde van de start van mijn onderzoek in 2008 werden eigen ervaringen met psychiatrie en verslaving in toenemende mate als bron van kennis gewaardeerd in het sociaal werk en in de geestelijke gezondheidszorg. Zo zocht de verslavingszorg naar een goede positionering van ervaringsdeskundigheid in haar dagelijkse praktijk. Binnen de hbo-opleidingen voor zorg en welzijn werd een verslavingsverleden bij een student echter eerder als obstakel dan als bron van deskundigheid gezien: een paradoxale situatie.

In hoofdstuk 1 beargumenteer ik dat het van belang is om na te gaan wat de erkenning van ervaringsdeskundigheid betekent voor ex-verslaafde studenten die worden opgeleid tot hulpverlener of social worker. Verslaving is een van de sterkst gestigmatiseerde stoornissen in de geestelijke gezondheidszorg. Een andere waardering van ervaringen met verslaving heeft daarom een existentiële impact op de persoon. De vraagstelling van het onderzoek luidt dan ook:

Wat is de existentiële betekenis van de transformatie van 'verslaafde' tot 'hulpverlener' met ervaringskennis?

Voor de operationalisering van deze vraag is een viertal deelvragen geformuleerd, in aansluiting bij de gesignaleerde problemen:

1. Hoe verhoudt ervaringskennis zich tot wetenschappelijke en professionele vormen van kennis over verslaving?
2. Wat betekent het inbrengen van ervaringskennis als bron van kennis binnen een hbo-opleiding tot hulpverlener (social worker)?
3. Welke existentiële thema's spelen een rol bij herstel van verslaving?
4. Welke existentiële thema's zijn van belang bij de transformatie van verslaafde tot hulpverlener.

Het onderzoek heeft twee doelstellingen: een praktisch en een theoretisch doel. Het praktische doel is een advies te formuleren voor het opnemen van ervaringsdeskundigheid (op het gebied van verslaving en andere stoornissen) als derde bron van kennis binnen (de opleiding) Social Work. Daarnaast heeft het onderzoek een wetenschappelijk doel,

namelijk het herstelproces van verslaving en het transformatieproces van verslaafde tot social worker, of hulpverlener met ervaringskennis inzichtelijk maken vanuit een fenomenologisch-existentiële benadering. De doelstellingen sluiten aan bij de vraag naar een meer gelijkwaardige samenwerking met cliënten en een persoonlijker en creatievere invulling van de beroepsrol. Het onderzoek wil ook een bijdrage leveren aan de kwaliteitsimpuls die de overheid momenteel van het sociaal werk vraagt en waarover de Gezondheidsraad heeft geadviseerd. De beroepsrol is aan vernieuwing toe en kan niet om de opmars van ervaringsdeskundigheid heen. Het sociaal werk dient zich hiertoe te verhouden.

Om de vraagstelling te kunnen beantwoorden is een handelingsonderzoek uitgevoerd in de context van een bacheloropleiding Social Work, namelijk de SPH-opleiding van hogeschool Windesheim te Zwolle. Het onderzoek is participatief, emancipatorisch en existentieel van aard, omdat voorheen verzwegen, betekenisvolle persoonlijke ervaringen van studenten ruimte kregen als waardevol gegeven binnen het onderwijsprogramma. Via responsieve evaluaties participeren de betrokkenen en worden zij mede-eigenaar van het onderzoek. De onderzoeker maakt hierbij ook de eigen positie duidelijk en geeft aan op welke manier het eigen persoonlijk-professioneel leerproces zich verhoudt tot het onderzoek. Om het proces te ondersteunen is gebruik gemaakt van triangulatie: verschillende methoden en perspectieven zijn ingezet, al naargelang waar het proces om vroeg. De onderzoeksopzet is emergent en kan getypeerd worden als een organisch groei-model. Hoofdstuk 2 beschrijft de opzet van het handelingsonderzoek.

Het onderzoek wordt in het proefschrift gepresenteerd in de vorm van een vierluik: na de schets uit de praktijk en de verantwoording van de methodologie van het onderzoek in deel I, volgt in deel II een wetenschapstheoretische en wetenschapssociologische reflectie op ervaringskennis en op verslaving. Vervolgens beschrijft deel III de praktijk van het handelingsonderzoek. Tot slot presenteert deel IV een fenomenologisch-existentieel perspectief op herstel van verslaving en wordt van hieruit de transformatie van verslaafde tot hulpverlener beschreven.

DEEL II

Deel II beantwoordt de eerste deelvraag van het onderzoek. Voordat het handelingsonderzoek van start ging, is nagegaan in hoeverre het in principe mogelijk is om een persoonlijk herstelproces als bron van kennis te beschouwen binnen Social Work. Dit wordt beschreven in hoofdstuk 3. Hierbij worden gangbare afspraken en de beroepscode van de sociale professionals betrokken, evenals wetenschapstheoretische overwegingen.

Werk en privé, dus de professionele rol en persoonlijke rollen in het privéleven, zijn in de traditionele beroepsuitoefening gescheiden levensgebieden, ook al beïnvloeden ze elkaar wel. De in de ethiek van Social Work gespecialiseerde Sarah Banks wijst erop dat deze afbakening niet in de eerste plaats is bedoeld om de professional te beschermen, maar ten dienste staat aan de cliënt, die niet belast moet worden met persoonlijke verhalen of moeilijkheden (ook al zijn die overwonnen) van degene die hem of haar ondersteunt. Anderzijds vinden momenteel transitieplaats binnen zorg en welzijn waarvan de Gezondheidsraad

aangeeft dat deze een andere relatie tussen kwetsbare burgers en overheid met zich meebrengt. Het sociaal werk bevindt zich in een heroriëntatie en moet nieuwe vormen van kennis ontwikkelen die dichter staan bij de leefwereld van degenen die hulp nodig hebben en een groter beroep doen op de eigen kennis en kracht van burgers.

Ervaringskennis wordt meestal gecontrasteerd met wetenschappelijke kennis en professionele praktijkkennis. Men refereert hierbij aan een driedeling waarbij ervaringskennis als 'derde bron' van kennis wordt beschouwd. Een driedeling in kennis kan verwijzen naar de ontologische status van de kennis, naar het domein van de kennis, naar de methoden van kennisverwerving en naar de expliciteerbaarheid ervan.

Ik maak duidelijk dat ervaringskennis tot verschillende vormen van kennis kan leiden. Ervaringskennis kan bijvoorbeeld leiden tot algemene propositionele en procedurele kennis; cliënten- en patiëntenorganisaties hebben hieraan een bijdrage geleverd. Deze kennis is echter ook beschikbaar voor niet-ervaringsdeskundigen. Het feit dat onderzoek vanuit cliëntperspectief feitelijke en praktische kennis oplevert, is iets anders dan de eigen ervaringen gebruiken als basis voor het deskundig ondersteunen van anderen. Het beroepsprofiel Ervaringsdeskundigheid doet dat wel. Onderscheidend voor ervaringsdeskundigheid is volgens het beroepscompetentieprofiel het 'van binnenuit' weet hebben van 'persoonlijk herstel'.

Ervaringsdeskundigheid beroept zich op een vorm van kennis die binnen de beroepsgroepen in de GGZ niet gebruikelijk is. In de filosofie van Maurice Merleau-Ponty vond ik een goede wetenschapstheoretische onderbouwing van ervaringskennis. De basis is de lichamenlijk beleefde ervaring: een fenomenologisch-existensiële visie op kennis doorbreekt het gebruikelijke subject-objectdualisme en is daardoor bruikbaar voor het expliciteren van ervaringskennis. De filosofie van Merleau-Ponty biedt ruimte aan verschillende vormen van kennisontwikkeling: handelen en waarnemen leiden tot diverse vormen van al dan niet in taal geëxpliciteerde kennis. Dat kan ook kennis zijn die in wetenschappelijke theorieën wordt vastgelegd. Leven, waarneming, onderzoek en kennis kunnen gezien worden als een *hold upon the world*: Merleau-Ponty vergelijkt kennis met de stok die een blinde gebruikt om zijn weg te vinden. Door de stok ervaart deze de wereld anders dan zonder stok. De wereld van theorieën, concepten en narratieven vormen vanuit dit perspectief hulpmiddelen bij het handelen, zij maken deel uit van de levende praktijk. Wetenschappelijk onderzoek is in die zin ook altijd performatief: het verandert de werkelijkheid.

Hoofdstuk 4 presenteert tien verschillende taalpraktijken, modellen of 'werelden' rondom verslaving, nl. het morele model; het farmacologisch model; het ziektemodel; verslaving als spiritueel probleem; als cognitief gedragsprobleem; als probleem in het sociale systeem; als levensstijl; als hersenziekte en als biopsychosociaal verschijnsel. Het hoofdstuk eindigt met een eerste aanzet tot een fenomenologisch-existensiële benadering van verslaving, als aanvulling op het biopsychosociale model.

Een wereld waarin verslaving als chronische ziekte wordt neergezet leidt tot een andere beleving, een ander herstelverhaal en een andere identiteit dan een wereld waarin over verslaving wordt gesproken als symptoom van een psychisch, moreel of sociaal probleem. Als hierover in een opleiding niet wordt gereflecteerd, praat men langs elkaar heen en is het moeilijk om aan te sluiten bij de wereld van de cliënt.

Wat met 'verslaving' wordt bedoeld verandert met de tijd en naargelang de context. Professionals en wetenschappers ontdekken verslaving in toenemende mate als een chronische hersenziekte die biopsychosociaal begrepen moet worden. Sociale professionals dienen volgens de uitgangspunten van hun opleiding en beroep eveneens te kunnen aansluiten bij het perspectief van de cliënt. Om aan te kunnen sluiten bij een diversiteit aan belevingen en taalpraktijken moeten ervaringsdeskundigen een dubbele reflectie verrichten: zij moeten zich bewust worden van de taal waarin zij hun eigen herstel verwoorden (bijvoorbeeld in morele taal: 'Ik ben stom geweest', of in medische taal: 'Ik heb een chronische ziekte') en tevens ruimte kunnen geven aan de taal die de cliënt behulpzaam vindt.

De ervaringsdeskundige moet in staat zijn het eigen herstelverhaal – de eigen wereld – ook weer te relativiseren om ruimte te kunnen geven aan dat van de ander. De taal van het eigen herstel en die van de ander kunnen daarbij botsen. Omdat een herstelverhaal bijdraagt aan het ontwikkelen van een positief besef van identiteit, wordt van ervaringsdeskundigen in feite gevraagd de eigen identiteit op het spel te zetten: strak vasthouden aan één model belemmert het geven van ruimte aan anderen om het herstel vorm te geven in hun eigen taal. De ervaringsdeskundige sociale professional moet daarbij tevens beschikken over de in het werkveld gangbare en vereiste kennis en vaardigheden.

Hoofdstuk 5 bevat een wetenschapssociologische verkenning van de plaats van ervaringskennis in de verslavingszorg, die is gebaseerd op een literatuurstudie. De meeste artikelen die werden gevonden zijn afkomstig uit de Verenigde Staten, waar nog steeds veel ex-verslaafden in de verslavingszorg werken. De reden dat ex-verslaafden hier gingen werken was aanvankelijk niet om hun ervaringskennis in te zetten, maar omdat zij elders op de arbeidsmarkt werden gediscrimineerd. Zij werden vooral gewaardeerd vanwege hun bekendheid met de leefwereld van degenen die zij begeleidden. Later werden zij gewaardeerd vanwege hun levenservaring en vanwege hun specifieke ervaringen met herstel van verslaving. Toen de verslavingszorg verder professionaliseerde, werd de definitie van 'kennis' echter beperkt tot wetenschappelijk onderbouwde, technisch-methodische werkwijzen. Gaandeweg werd in de verslavingszorg een opvatting van rationaliteit ingevoerd waarbij het persoonlijk 'weet hebben van' niet meer als kennis meetelde. De laatste jaren neemt de aandacht voor de bijdrage van ex-verslaafden toe.

DEEL III

Deel II beantwoordt de tweede deelvraag van het onderzoek. Hoofdstuk 6 beschrijft de voedingsbodem en het interne en externe organisatieklimaat van de opleiding Social Work (SPH) van Windesheim voorafgaand aan het handelingsonderzoek. Het onderzoek is ook geënt op mijn eigen cliëntervaring in de GGZ en verslavingszorg en op de rijkdom aan betekenisvolle ervaringen die bij studenten en docenten aanwezig bleek te zijn, maar ook op de constatering dat sommige ervaringen en rollen belast zijn door een stigma en hierdoor geheim gehouden worden.

De gangbare boedelscheiding tussen ervaringskennis en professionele kennis werd op scherp gezet in een column voor *Sozio*, een vakblad voor Social Work en uitgewerkt in

een discussie met cliëntenraden in de verslavingszorg. Cliënten pleitten voor zowel ervaringskennis als de kennis van professionele hulpverleners. In enquêtes onder studenten en in diepte-interviews met studenten en docenten werd de betekenis van eigen ervaringen met ontwrichting en herstel voor het volgen van de opleiding onderzocht. Het management van de opleidingen Social Work van Windesheim stond positief tegenover het ontwikkelen van het potentieel aan ervaringskennis, maar er was ook zorg. Het management was bang dat de opleiding Social Work besmet zou worden met het stigma dat verslaving aanleeft, en sommige docenten vonden deze kennis ethisch dubieus, inhoudelijk moeilijk toetsbaar, didactisch te intensief of praktisch te ontregelend. Tegelijkertijd bleken studenten veel behoefte te hebben om de eigen ervaringen te bewerken tot ervaringskennis. Na het verkennen van het externe draagvlak gaf het management Social Work van hogeschool Windesheim toestemming voor het inbrengen van ervaringskennis in de opleiding. Er werd landelijk positie gekozen op een congres voor social workers en in het vaktijdschrift. Het integratieve standpunt, waarbij ervaringskennis ingebracht werd in een reguliere opleiding Social Work, en het voornemen dit in een specifiek curriculum vorm te geven riep reacties op vanuit landelijke organisaties en van voortrekkers van ervaringsdeskundigheid. Er was zowel kritiek als interesse. Het werd duidelijk dat het erkennen van ervaringskennis niet alleen een verandering van curriculum zou inhouden, maar ook een andere visie op de beroepsuitoefening met zich meebracht.

In Hoofdstuk 7 wordt de tweede deelvraag van het onderzoek beantwoordt: wat betekent het inbrengen van ervaringskennis als gelijkwaardige bron van kennis binnen een opleiding voor Social Work? Binnen de Social Work-opleiding van hogeschool Windesheim is ervaringskennis in ongeveer vijf jaar tijd daadwerkelijk onderdeel geworden van het curriculum. Het proces en de daaruit verkregen resultaten van het handelingsonderzoek worden beschreven vanuit de theoretische reflecties van deel I en II. Het professionele en wetenschappelijk jargon werd opengebroken en verrijkt, bekritiseerd en genuanceerd door persoonlijke verhalen waar men samen van leerde. Studenten en docenten doorliepen hierin een parallelproces. Het ontregelend effect van de expressie van emotioneel beladen (en gestigmatiseerde) ervaringen bleek didactisch niet altijd gemakkelijk verwelkomd te kunnen worden. Het was soms lastig om het te gebruiken als materiaal voor nieuwe betekenisconstructies die ook voor (aankomend) social workers verrijkend zouden zijn. Dit kwam onder andere doordat ervaringskennis sterker verbonden is met de persoonlijke identiteit dan wetenschappelijke en professionele kennis en vaardigheden. Ruimte geven aan ervaringskennis bleek een paradoxale zoektocht: het ontwikkelen van ervaringskennis vraagt een vrije ruimte voor 'de persoon' van de professional, die vervolgens weer moet worden ingeperkt als deze kennis wordt benut voor het ondersteunen van een ander. Profileren met ervaringsdeskundigheid heeft eveneens paradoxale kanten: het kan een belangrijke bijdrage leveren aan het bestrijden van stigmatisering, maar kan deze ook versterken, met name als het werkveld ervaringsdeskundigheid niet in de breedte van de organisatie erkent. Het onderzoek maakte duidelijk dat hierin nog een weg is te gaan.

DEEL IV

Deel IV beantwoordt deelvraag drie en vier van het onderzoek. In het handelingsonderzoek bleek dat schaamte en stigmatisering het moeilijk maken om in reguliere opleidingen voor Social Work een verslavingsverleden te transformeren tot ervaringskennis. Tegelijkertijd geeft juist deze schaamte het belang van ervaringskennis aan. Schaamte hangt samen met onrecht en onmacht ten aanzien van eisen die gesteld worden. Bij chronische schaamte maakt iemand zichzelf weg, waardoor zelfmanagement en herstel moeilijk zijn. Het kunnen verdragen en managen van schaamte biedt ruimte voor herstel en verzet tegen stigma's. Binnen de opleiding tot ervaringsdeskundig social worker was er veel schaamte over de schaamtevolle verslavingsperiode. Deze 'schaamte over de schaamte' bleek de zelfreflectie en een waarachtig contact te belemmeren.

In hoofdstuk 8 wordt stil gestaan bij de rol van schaamte bij de ontwikkeling van ervaringskennis. Ervaringskennis is kennis van herstel van ontwrichting, maar vraagt eveneens om erkenning van onmacht. Ervaringsdeskundigen hebben een levensles geleerd door hun confrontatie met existentiële grenssituaties. Een al te heroïsche herstelbenadering beschaamt (ex-)verslaafden die met onmacht worden geconfronteerd. Het werken vanuit een herstelondersteunende visie brengt met zich mee dat de hulpverlener of ondersteuner het deskundig referentiekader op bescheiden wijze gebruikt; hierin verschilt ervaringskennis niet van professionele en wetenschappelijke kennis. Ervaringskennis is kennis die hoop geeft. Dit bleek met zich mee te brengen dat moest worden gezocht naar een evenwicht tussen schaamte en trots. Het stigma transformeert als teken van existentiële kennis en als een kritisch politiek statement tegen de uitsluiting van mensen die verslaafd zijn of anderszins lijden aan stoornissen die de zelfcontrole aantasten.

Hoofdstuk 9 geeft antwoord op de vierde deelvraag: welke existentiële thema's zijn van belang bij herstel van verslaving. Het beschrijft de fenomenologisch-existentiële inhoud van ervaringskennis. Geïnspireerd door Irvin Yalom wordt het herstel gestructureerd met behulp van zes bestaansdilemma's. Ervaringsdeskundigen hebben zich opnieuw leren verhouden tot dilemma's rondom leven en dood, vrijheid en beperking, eenzaamheid en verbinding, schuld en verantwoordelijkheid, zinloosheid en zingeving, orde en chaos. Zij hebben een nieuw evenwicht gevonden binnen deze in principe onoplosbare spanningsvelden van het bestaan en waarin beide kanten van de dilemma's van waarde zijn. De dilemma's fungeren als een existentiële boemerang: als één kant wordt ontkend, slaat deze vroeg of laat terug. Verslaving kent hierin een bijzondere dynamiek. Het te lijf gaan van bestaansdilemma's met alcohol en drugs maakt dat deze zich sterker als boemerang gaan gedragen: zij kunnen lang ontkend worden maar komen ook des te harder terug en brengen de verslaafde in een existentiële grenssituatie. Het is de kunst om te leren leven binnen het spanningsveld van splitsing, verscheurdheid en ambiguïteit dat een ieders bestaan kenmerkt en die bij een verslaving extra voelbaar wordt. Acceptatie van bestaansdilemma's creëert ruimte voor beweging, creativiteit en commitment: je komt er nooit helemaal uit, maar er valt desondanks iets van te maken. Het vinden van een nieuw existentieel evenwicht na de boemerang van de verslaving is een kwestie van individuele inspanning, maar ook van mazzel en het opgenomen zijn in de leefwereld. De methodieken die binnen de

verslavingszorg zijn ontwikkeld zijn hierbij eveneens behulpzame instrumenten om weer verder te kunnen.

TERUGBLIK OP PROCES, RESULTATEN, SPANNINGSVELDEN & AANBEVELINGEN

Hoofdstuk 10 gaat na in hoeverre de beoogde doelstellingen van het onderzoek zijn gehaald. Een aantal spanningsvelden passeert de revue.

De constructie 'social worker/hulpverlener met ervaringskennis' die ik in de vraagstelling opnam, hield in dat een nieuwe bron van kennis wetenschapstheoretisch, professioneel-praktisch en ethisch verantwoord moest kunnen worden. Het proefschrift liet resultaten zien die zowel voor de individuele verslaafde die zich transformeert van verslaafde tot hulpverlener van existentieel belang is, als voor de opleiding Social Work en het werkveld van zorg en welzijn. Ik orden de resultaten in vijf beschouwende evaluaties, waarbij ook steeds een spanningsveld wordt besproken.

1. Een wetenschapstheoretische verantwoording van levenservaring als kennis.
2. Het benutten van het stigma van verslaving voor emancipatorische doeleinden.
3. Het versterken van solidariteit met gemarginaliseerde of kwetsbare mensen.
4. Het toestaan van ontregeling van de systeemwereld door de leefwereld.
5. Een verbinding van de individuele bestaansethiek met de professionele rol

Ad 1: vanuit het fenomenologisch-existentieel perspectief dat is gekozen heeft ervaringskennis algemene, specifieke en individuele kenmerken. Als ervaringskennis op deze manier wordt ingevuld, is deze minder exclusief en kan er sprake zijn van kennis die deels overdraagbaar is. Deels is deze kennis echter niet overdraagbaar: ieder mens blijft in die zin existentieel eenzaam. Ieder mens baant zijn of haar eigen pad, maar maakt hierbij ook gebruik van gebaande paden. De verslaafde die de kennis van het pad van herstel leert gebruiken heeft kennis van existentiële boemerangeffecten en van de manier waarop hij of zij zich hierin staande kan houden.

Een spanningsveld is dat binnen het onderwijs en binnen zorg en welzijn een positivistische, empirisch-analytische opvatting van kennis domineert. Ervaringskennis kan soms ook leiden tot propositionele en procedurele kennis; de ontwikkelingen ten aanzien van ervaringskennis gaan die kant op. Hoewel dat zeer nuttig is, lijkt een ander perspectief op kennis weer naar de achtergrond te raken. De vrije ruimte voor een gesprek over bijvoorbeeld bestaansdilemma's zou op deze manier dan in gestandaardiseerde methodieken, werkwijzen en meetbare factoren en variabelen moeten worden beschreven en getoetst. Hierin dreigt ook weer iets verloren te gaan.

Ad. 2: de filosofie van Merleau-Ponty biedt aanknopingspunten om het stigma dat verslaving aankleeft te verminderen. Verslaving is een van de sterkst gestigmatiseerde stoornissen, voornamelijk vanwege het morele model dat uitgaat van een 'vrij wil' die – als het vrije subject daarvoor kiest – op mysterieuze wijze als interne instantie (een soort almachtige

god) zou kunnen worden ingeschakeld. Binnen de verslavingszorg doet men veel moeite om deze manier van denken uit te bannen, maar dat is lastig vanwege het stevig verankerde idee van een vrij en machtig subject dat de baas zou zijn over het bestaan.

Niet alleen het morele model, ook het ziektemodel gaat echter uit van een subject-object dualisme: het morele model veronderstelt een machtig subject, het ziektemodel een machteloos subject. Ook dit kan stigmatisering in de hand werken als men meent dat de machteloosheid totaal en structureel is. Elk mens staat uiteindelijk machteloos tegenover de dood, tegenover beperkingen en verlies en tegenover existentiële eenzaamheid. Desondanks is hier mee te leven en kunnen binnen de beperkingen die er zijn, mogelijkheden worden benut en grenzen creatief worden verlegd. Machteloosheid roept existentiële angst op. Verslaving activeert existentiële angsten, óók bij de omgeving die de neiging heeft om zowel de macht en de onmacht van het individuele subject te overdrijven om het existentiële spanningsveld te kunnen ontwijken. Juist de herstelde verslaafde kan hierin bemoedigen en een baken van hoop zijn.

Een spanningsveld is dat een *coming out* als ex-verslaafde hulpverlener in de praktijk ook kan leiden tot hernieuwing van stigmatisering, zeker als deze een terugval krijgt. Het geloof in de vrije wil en maakbaarheid is een hardnekkig structureel verschijnsel waar een groep moedige ervaringsdeskundigen veel tegenover moet stellen. De ervaringsdeskundige is in feite competent in het bespreekbaar maken van incompetentie zonder de ander hierin te beschamen. Hij kan – soms onberedeneerd – hoop genereren in situaties van onmacht.

Ervaringsdeskundigheid bevat existentieel-narratieve kennis, maar is ook emancipatorisch en heeft – als het goed wordt gebruikt – een politiek-kritische functie in een gezondheidszorg die in toenemende mate moeite heeft met onmacht en kwetsbaarheid

Ad. 3: het aanmerken van een herstelproces van verslaving als kennis, geeft ruimte aan waarachtigheid en reflectie. De student Social Work komt als persoon en als toekomstige professional beter tot zijn of haar recht en kan de eigen waardevolle levenslessen ten goede laten komen aan anderen. Schaamtevolle ervaringen met incompetentie worden benut om competentier te worden als social worker en de schade van stigmatisering wordt zichtbaar gemaakt aan toekomstige social workers. Juist het delen van gestigmatiseerde ervaringen in een groep met enige diversiteit blijkt een destigmatiserend effect te hebben).

Een spanningsveld hierin is dat ervaringsdeskundigen gebruikt kunnen worden om aan kwetsbare burgers voor te houden dat deze, net als de ervaringsdeskundigen, hun 'eigen kracht' moeten kunnen inzetten en hierdoor verstoken blijven van noodzakelijke professionele hulp. Het is daarom van belang om ervaringskennis een plaats te geven binnen een reguliere opleiding voor social work. Hierin wordt men in de eerste plaats opgeleid als een vakbekwaam hulpverlener, ondersteuner of social worker. Hierin kan plaats zijn voor studenten/aankomend hulpverleners die zich willen specialiseren als ervaringsdeskundige, maar ook voor studenten die deze ervaringen niet meebrengen.

Ad. 4: ervaringsdeskundigen presenteren zich als een correctie op de technisch-instrumentele werkwijzen van de systeemwereld. Herstelondersteunende zorg brengt met zich mee dat de professional haar of zijn kennis en kunde bescheiden inbrengt en ruimte geeft aan de eigen kracht en ervaringskennis van cliënten of kwetsbare burgers in hun leefwereld.

De systeemwereld bevat echter ook nastrevenswaardige waarden. Leefwerelden moeten niet geïdealiseerd worden, ook hier is sprake van onderdrukking, inkapseling en isolement. Juist de professionele verslavingszorg heeft veel tegenwicht geboden aan het onrecht en de uitsluiting die verslaafden in de leefwereld tegenkomen. Objectief vastgestelde feiten over verslaving, het toepassen van *evidence based* interventies en het werken volgens een beroepscode vormen ook een waarborg van van zorgvuldigheid tegenover de cliënt.

In mijn onderzoek heb ik *the best of both worlds* willen samenvoegen. Ik heb het empirisch-analytisch perspectief willen aanvullen met een fenomenologisch-existentieel en een kritisch-emancipatorisch perspectief. De verslavingszorg heeft zeker vooruitgang geboekt door het ontwikkelen van richtlijnen en gestandaardiseerde interventies. Ook de regels voor het professioneel uitvoeren van social work zijn nodig om cliënten te behoeden voor wanprestaties en vernederende dienstverlening. Mensen die lijden, die de dood in de ogen kijken, die relaties verliezen en wiens levensgebieden inkrimpen, hebben recht op interventies die bewezen effectief zijn. In die zin zou het inzetten van ervaringskennis met uitsluiting van de andere vormen van kennis en kunde de cliënt tekort doen.

Een bijzonder spanningsveld hierbij is de positionering van opleidingen voor ervaringsdeskundigheid. Enerzijds zorgt de professionalisering van ervaringskennis voor uitsluiting van mensen die ervaringskennis hebben, maar niet een dergelijke opleiding hebben genoten. Er ontstaat een nieuwe elite van professionele ervaringsdeskundigen. Anderzijds wordt waardevolle levenservaring op deze manier erkend en kan deze verder verzilverd worden in een opleiding voor ervaringsdeskundige. Hierin is een paradoxale dynamiek gaande: degenen die een los van de reguliere opleidingen staande, opleiding tot ervaringsdeskundige volgen, zijn een voorbeeld van de 'eigen kracht'. Zij profileren zich als 'ervaringsdeskundige' en niet met andere professionele kennis en vaardigheden (zoals die van de social worker). Hierdoor kan er ook grotere druk ontstaan op het aanboren van 'eigen kracht' bij cliënten (en burgers) en kan ervaringsdeskundigheid ontaarden in een onwenselijke vorm van prestatiegerichtheid.

Het inbrengen van ervaringsdeskundigheid als complementaire deskundigheid *binnen* een reguliere opleiding voor zorg en welzijn lijkt een goede manier om het concept te verbreden en te versterken. Door een traject voor ervaringsdeskundigheid in te bedden in een opleiding Social Work kan de zorg van binnenuit verbeterd worden. In deze opleiding is plaats voor studenten die ervaringskennis van herstel meebrengen, maar ook voor studenten die dit niet doen. Studenten die ervaringskennis meebrengen, leren verder ook gewoon het vak van begeleider, sociaal werker of hulpverlener en zijn hierdoor minder afhankelijk van profilering in één rol (die van 'ervaringsdeskundige'). Zij kunnen desgewenst ook functies bekleden waarin zij zich minder profileren met hun ervaringsdeskundigheid: hun diploma geeft daar toegang toe.

Het deskundig leren gebruiken door social workers van ervaringskennis vraagt méér dan een losse module of specifieke supervisie. Ervaringskennis omvat ook méér dan een *coming out* met een stoornis of ontwrichtende ervaring. Het vraagt een scholingstraject binnen een cultuur waarin ervaringskennis integraal als bron van kennis is opgenomen. Het betekent dat bestaande kennis en gestandaardiseerde methodieken opengemaakt kunnen worden vanwege de inbreng van de *lived experience* uit de leefwereld van studenten. Er wordt niet alleen gepraat *over* mensen met verslaving en psychiatrische stoornissen

of *over* mensen die in armoede of ontwrichting leven, maar ook *met* deze mensen die *vanuit* deze ervaring kunnen praten. Het gaat hierbij om ervaringen die vaak emoties oproepen: de omgeving weet zich er soms geen raad mee, voelt zich schuldig, wil gaan helpen of wordt geconfronteerd met eigen existentiële angsten die men het liefst buiten beeld wil houden. Ervaringskennis ontregelt, het 'doet iets' met je en dat is precies de bedoeling: ervaringskennis is pas waardevol als het de empathie en werkelijkheidszin van de aankomende professionals vergroot en men daardoor leert om gelijkwaardig in contact te blijven met mensen die bang, beschaamd, getraumatiseerd of boos zijn en men durft te leren van wat zij te vertellen hebben.

Ad. 5: in hoofdstuk 6 werd duidelijk dat een groot deel van de (aankomend) social workers (met name de GGZ-agogen) zelf ervaring heeft met ontwrichtende stoornissen of situaties waarvoor zij cliënten straks moeten ondersteunen. Normatieve professionaliteit betekent dat de social worker een verbinding kan leggen tussen de kwaliteit van het eigen bestaan, de beroepsuitoefening en de bredere maatschappelijke bestaansvragen. Een transformatie van verslaafde naar hulpverlener met ervaringskennis houdt in dat er binnen Social Work erkenning komt voor persoonlijke ervaringen als bron van kennis. Ervaringskennis kan op die manier de intrinsieke waarde van het werk vergroten.

De 'persoon' van de professional krijgt meer ruimte, niet alleen door het gebruiken van persoonlijkheidskenmerken als empathie, assertiviteit en integriteit, zoals al gebruikelijk was in Social Work. Er komt daarnaast ruimte voor het expliciet gebruiken van eigen levenservaring binnen de beroepsuitoefening. Hierbij zijn alle ervaringen van belang. Een mens is méér dan een rol, iemand die ex-verslaafd is, is méér dan ex-verslaafd, een cliënt is méér dan een diagnose. Een professional is ook een mens, net als de cliënt. Professionals vervullen evenals cliënten vele rollen. In deze diversiteit aan rollen krijgt het leven vorm, maar je 'bent' dat niet. Het is een vorm van verstarring om de professionele rol te veel willen afsluiten van de 'persoon'. Het is ook een vorm van verstarring om de persoonlijke ervaringen op een bepaald gebied te willen professionaliseren in afgesplitste rol als ervaringsdeskundige. De diverse rollen die ieder mens inneemt, zowel privé als professioneel, zullen in de praktijk onherroepelijk vermengd raken, omdat het gaat om één persoon.

Als de 'persoon' terugkomt in opleiding en beroep, zullen opleidingen anders moeten gaan lesgeven. Het betekent het tolereren van een ontregeling van het systeem en een cultuurverandering. Zelfonthulling en persoonlijk contact moeten hierbij gedoseerd worden. Het integreren van de persoon in de professionele rol betekent niet dat alles verplicht gemeld moet worden. De 'persoon' een grotere plaats geven kan ook door het studiemateriaal te verrijken met speelfilms, literatuur, egodocumenten en kunst. Het gaat om het ontwikkelen van gevoel voor de menselijke waardigheid en het accepteren van het feit dat het leven niet maakbaar is. De individuele bestaansethiek van de social worker moet bespreekbaar gemaakt worden binnen het grotere verband van beroepsmatige morele vragen op het gebied van zorg en welzijn. Dat is niet gemakkelijk in een veld waarin de persoon van de professional zich 'programmatrouw' dient te bedienen van gestandaardiseerde technisch-instrumentele eisen. Het handlingsonderzoek wil een voorbeeld zijn van het integreren van de *lived experience* in de gebureaucratiseerde wereld van de opleidingen van Social Work.

Aan het eind van een onderzoek horen adviezen. Een aantal richtingen voor vervolgonderzoek zijn:

- *Onderzoek de rol van schaamte bij zelfmanagement*
- *Onderzoek de invloed van ervaringskennis op het omgaan met onmacht en morele uitputting bij hulpverleners.*
- *Onderzoek de bruikbaarheid en effectiviteit van het existentieel boemerangmodel bij de behandeling van verslaving.*

Het onderzoek creëerde een nieuwe praktijk. Een aantal praktijkadviezen die uit het onderzoek voortvloeien zijn:

- Erken ervaringskennis als bron van kennis binnen opleidingen voor zorg en dienstverlening.

Het erkennen van ervaringskennis als bron van kennis past bij de nieuwe uitdagingen waarvoor het sociaal werk zich gesteld ziet en die vorm moeten geven aan de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) en de Participatiewet. Er moet geïnvesteerd worden in een andere invulling van de beroepsrol.

- Geef ervaringskennis ruimte in alle beroepen in de GGZ

Er is meer ruimte nodig voor ervaringskennis en empathie in de breedte van de GGZ. Hierbij is aandacht nodig voor een diversiteit aan achtergronden. De *coming out* van psychologen en psychiaters die momenteel in kranten en vaktijdschriften gaande is, is wat dat betreft een hoopgevende zaak. Een *coming out* is echter niet hetzelfde als het deskundig leren gebruiken van de eigen ervaringen. Hiervoor is scholing nodig.

- Ontwikkel een traject voor ervaringsdeskundigheid binnen opleidingen voor Social Work.

Het onderscheid tussen 'ervaringen', 'ervaringskennis' en 'ervaringsdeskundigheid' zoals in het beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid is geformuleerd moet gehandhaafd blijven. Ervaringskennis is wat anders dan ervaringsdeskundigheid. Bij het laatste staat de ervaringskennis ten dienste aan de professionele begeleiding of ondersteuning van *anderen*.

Het beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid overlapt voor een groot deel met dat van de in de GGZ gespecialiseerde social worker, de GGZ-agoog. Het beroep van social worker, en met name dat van de GGZ-agoog, lijkt een goede inbedding te zijn voor een ervaringsdeskundige professional die breed wordt opgeleid en herstelondersteunend kan werken in de GGZ en in de wijkteams. Beroepsregistratie is hierbij van belang.

- Stimuleer praktijkgerelateerd onderzoek vanuit een fenomenologisch-existentieel perspectief

In de opleidingen Social Work leren studenten nog te vaak dat zij een afstudeeronderzoek moeten doen volgens het empirisch-analytisch onderzoeksparadigma. Hierin moet verandering komen: ook vormen van onderzoek (en met name kritisch handelingsonderzoek)

volgens fenomenologisch-existentiële wetenschapstheoretische uitgangspunten zijn wenselijk. Social workers moeten kunnen invoegen in een diversiteit aan leefwerelden. De eigen aard van het werk zou meer zichtbaar kunnen worden in het type onderzoek waarmee zij afstuderen.

- Prestatie-afspraken in het HBO over inclusie en diversiteit

Er is toegevoegd beleid nodig voor studenten in opleidingen op het gebied van zorg en welzijn, met een functiebeperking, een bijzondere achtergrond of een bepaalde kwetsbaarheid.

- Het inzetten van ervaringskennis moet niet voorbehouden worden aan hoger opgeleiden

De professionalisering van ervaringskennis in diverse rollen van ervaringsdeskundigen met een mbo- of hbo-opleiding moet niet ten koste gaan van de participatie van andere burgers met ervaringskennis bij het vorm geven van de 'participatiesamenleving'. Het beroep 'ervaringsdeskundige' kan leiden tot een nieuwe hiërarchie die de vernieuwing die men wilde doorvoeren juist tegengaat. Alle burgers moeten ruimte krijgen voor het benutten van ervaringskennis, wellicht ook in betaalde functies. Daarnaast is het van belang de kwaliteit en inzet van de professionele ondersteuners met ervaringsdeskundigheid (sociaal werkers, begeleiders, hulpverleners) te regelen, te bewaken en te verbeteren. Beroepsregistratie is hierbij van belang en een degelijke opleiding, waarbij alle drie de bronnen van kennis (wetenschappelijke, praktische-professionele en ervaringskennis) worden benut.